

JUGOSLOVENSTVO, VELIKODRŽAVLJE I DEMOKRATIJA

Da je jugoslovenstvo u istorijskom smislu značilo prost zbir nacionalnih država Srba, Hrvata i srodnih južnoslovenskih naroda, danas ne bismo bili svedoci krvavog raspada jugoslovenske države i surovih etničkih istrebljivanja. Da je ono značilo samo državni administrativni okvir u kojem su sadržane diferencirane, jasno odvojene nacionalne celine, raspad jugoslovenske države bio bi prost razlaz samosvesnih, definisanih nacija kojima taj okvir više nije potreban za razvitak civilizovanog društva. Da je jugoslovenstvo bilo surova zabluda ideologa nasilno nametnuta jugoslovenskim narodima, danas bismo bili svedoci samo srećom ispunjenog doživljaja oslobađanja iz tamnice.

Jugoslovenstvo nije bilo ništa od toga. Zato danas, na nekada njegovim prostorima, nema ni nove civilizacije ni slobode.

Kao protivteža velikodržavnim idejama Srba i Hrvata, jugoslovenska ideja je nudila jedan od mogućih puteva ostvarenja slobodnog i civilizovanog društva. Tokom egzistencije, jugoslovenska država je osporavana, a zatim i razorena sa argumentom da je prepreka ostvarenju demokratije, odnosno da je "tamnica" narodima koji u njoj žive. Zašto su danas, na kraju tog puta, umesto slobodnih država, na mestu razorene nikle nove, sada nacionalne "tamnice"? U kakvoj su vezi ideje jugoslovenstva, srpskog/hrvatskog velikodržavlja i demokratije? Da li je Jugoslavija po sebi gušila slobodu a država Srba/Hrvata je po sebi obezbeđivala – ili je obrnuto? Šta je uslov ostvarenja slobode nacije – da li život u uniformnoj državi jednog etnosa, religije, imena... ili zagarantovana sloboda individue bez obzira na njeno privatno ime, poreklo, religiju...? Zabludi je suprotstavljeno saznanje. Ako je Jugoslavija bila "zabluda", zašto velikodržavlje, ni kada je bilo samo ideologija, ni kada je postalo praksa, nije umelo da ponudi objašnjenje svojih "prirodnih prava", već je stihijno lutalo i, razarajući sve oko sebe, tražilo da mu puka sila obezbedi argumente?

Cilj ovog teksta je da odgovori na neka od navedenih pitanja, polazeći od osnovne teze da je jugoslovenska država razarana da bi se ostvarenjem velikodržavlja na dugi rok sprečilo ustanovljenje demokratskog društva. Motivi ovakvih namera sasvim su u skladu sa njima. Velikodržavne koncepcije na balkanskim prostorima uvek su podrazumevale dominaciju, silu – i kao sredstvo i kao cilj, pa im je i svaka ideja demokratije strana. Iako ni pre stvaranja Jugoslavije, ni tokom njene egzistencije nisu utemeljene prave demokratske institucije niti ostvarene ljudske slobode, razaranjem Jugoslavije uništene su i elementarne pretpostavke za njih. Jugoslovenstvo i jugoslovenska država kao otelovljenje ideje sasvim su nedužni u sporom hodu demokratije, odnosno slobode od vlasti, na ovim prostorima. Njihovim uništenjem, proklamovanim vrednostima hod je još više usporen, ako ne, za duže vreme, i onemogućen.

Ništa bolje ne pokazuje transformaciju ideologije nacionalizma iz narodnooslobodilačkih i ujediniteljskih pokreta u XIX veku, u ksenofobičnu etnofiliju u XX, kao nastanak i nestanak jugoslovenstva.

Nastalo na tekovinama narodnooslobodilačkih pokreta i u njima stečene civilizacijske svesti o pojedinačnoj slabosti malih, izmešanih naroda na Balkanu, jugoslovenstvo je bilo moderni produkt XIX veka. Zadovoljavalo je sve zahteve vremena – i ideju teritorijalno relativno velike države sposobne za opstanak, i jedinstvo srodnih jezika kao osnove određenja nacije, i prevazilaženje netolerancije različitih religija, i osporavanje prava velikim carevinama na dominaciju balkanskim prostorima.

Nestalo je na samom kraju XX veka kao rezultat duge borbe dva shvatanja nacije – državnopravnog i biološko-religijskog. Tamo gde je bilo najteže ostvarivo pobedilo je biologističko shvatanje – jedinstvo etnosa na “etničkom prostoru” – kao recidiv jugoslovenstvu paralelne ideologije XIX veka, etničkog velikodržavlja. U stogodišnjem sukobu dva od mogućih puteva u nacionalnim preporodima Srba i Hrvata, od kojih ni jedan nije predstavljao masovan pokret već izraz stremljenja nacionalnih elita, krajnji rezultat je (Pirova) pobeda etničkih velikodržavnih koncepcija i definitivno ugušenje jugoslovenstva proglašenog veštačkom, ograničavajućom smešom formiranih, međusobno udaljenih, kulturno nepomirljivo različitih, uglavnom pseudosuperiornih nacija. “Poništavanje” istorije a sa njom i države, trebalo je da “vrati” stanje na sam početak, da “ispravi” ono što je protumačeno kao istorijska stranputica.

U pojednostavljenom shvatanju prošlosti sve izgleda jednostavno i pravolinijsko. Tako se i istorija ovog prostora danas često vidi kao izbor između dva moguća puta, ili bolje reći – puta i stranputice. Put je vodio u stvaranje etničkih država, stranputica u zajedničku državu – Jugoslaviju. Otuda i žal za “propuštenim prilikama” (“samo da je Pašić proglasio veliku Srbiju”, “samo da Trumbić nije zaveo Hrvate”, “samo da su 1918. obeležene granice”, “samo da je Mihailović dobio podršku saveznika”, “samo da NDH

nije bila fašistička”, ...) Sve “propuštene prilike” ostvarene su u hipu, istorijska “greška” – Jugoslavija – čim su se svi složili da je smetnja etničkom velikodržavlju, razorena je. Ostvareni su “istorijski snovi” – ksenofobične, mada nikad dovoljno “čiste” etničke države, sve moguće vojske sveta na Balkanu, ekonomski polukolonijalni položaj, politička zavisnost od velikih i malih sila, duhovna beda, brojni lokalni feudalci sa svojim oružanim pratnjama, egzistencijalna nesloboda stanovništva...

Sledeći civilizacijski obrazac jugoslovenstva iz prošlog veka kome je osnovna nit bila prosvetiteljska ideja jednakosti dopunjena nacionalno preporoditeljskim shvatanjima jedinstva po jeziku, u XX veku je stvorena i jugoslovenska država. Sve negativne implikacije rasparčavanja balkanskog prostora koje su sprečene dva puta, stvaranjem 1918. i obnovom Jugoslavije 1945, njenim razbijanjem 1991. ponovo su, iako u promenjenim okolnostima, aktivirane. Ako na trenutak zaboravimo sve civilizacijske prednosti jugoslovenske ideje i zadržimo se samo na političkim opravdanjima stvaranja jugoslovenske države, uočićemo regresivnost puta kojim se krenulo njenim razbijanjem. Novovoformirane države tek će u narednim decenijama voditi bitke koje je jugoslovenska država, samom svojom egzistencijom, odavno dobila.

Ako je stvaranje Jugoslavije i njena obnova, proisteklo iz nužnosti – osporavanja pretenzija susednih država na ove prostore ili bar njihovog uticaja – raspadom Jugoslavije sve stare aspiracije, dugo potiskivane i onemogućavane, ponovo su, ili će biti aktivirane. Rasparčani prostor pružaće im u svakoj budućoj kriznoj situaciji više uslova za uspeh nego što je to ikada bilo moguće kod postojanja jugoslovenske države.

Ako je interes proširenja teritorija i uticaja upućivao na stvaranje Jugoslavije, njenim razbijanjem, sasvim sigurno, sve novostvorene države izgubile su ne samo status značajnog činioca u ovom delu Evrope, već i mogućnost autonomnog odlučivanja, postavši činioci zavisni od spoljnog okruženja, mnogo više nego što je to jugoslovenska država ikada bila. Ako je ovo manje očigledan politički “dobitak” razaranja Jugoslavije, ekonomska zavisnost je onaj svakome vidljiv.

Ako je međusobna upućenost jugoslovenskih naroda uticala na stvaranje zajedničke države, njenim razaranjem, a uz nju razaranjem i jedinstvenog kulturnog, ekonomskog, duhovnog prostora, izvršeno je nasilje na prirodnom toku – osporena je prirodna bliskost ljudi koji su vekovima živeli na istom prostoru, koji govore istim (ili sličnim) jezikom, koji su razvijali sličnu kulturu i razlikom u sličnostima činili da im je kultura bila bogata a gradovi lepi. Ovo protivprirodno nasilje nije bilo puko sredstvo za mobilizaciju oko proklamovanog cilja – formiranja etničkih država – već cilj kojem se ratom težilo. Samo je nasiljem mogla (veruje se na Balkanu) biti pokidana prirodna spona koja, pre svega zajedničkim životom, vezuje ljude ovog prostora. Tek njenim kidanjem bilo je moguće ostvarenje uspešne (čiste)

etničke države jednog naroda, jednog jezika, religije, misli, stremljenja, ciljeva... Kao što nikada i nigde ratom primarni ciljevi nisu ostvarivani na zamišljeni način, tako i ovoga puta jedini pravi cilj nikada do kraja neće biti ostvaren. Ni rat, ni samoizolacija, ni strah, ni nasilje, ne mogu do kraja ostvariti volju velikodržavnih elita – prirodni procesi komunikacije i mešanja idu svojim tokom.

Civilizacijski značaj Jugoslavije za narode koji su u njoj živeli može se spoznati tek kada se izvrši diferencijacija između dve dimenzije, kod nas obično neraskidivo povezane. Između jugoslovenske države i sistema koji su se u njoj smenjivali. Jugoslavija je prošla kroz različite sisteme. Jedino nikada nije bila demokratija. Nezadovoljstva njenim unutrašnjim uređenjima uvek su, sa većom ili manjom snagom, usmeravana u pravcu njenog razbijanja, odnosno, etničkog velikodržavnog separatizma. Sistem je identifikovan sa državom – i kada je bio monarhistički, unitaran i kapitalistički, i kada je bio republikanski, federativan i socijalistički. Odsustvo želje ili sposobnosti da se izvrši diferencijacija između države i sistema proizvelo je rasprostranjeno tumačenje po kome je jugoslovenska država prepreka uspostavljanju prihvatljivog uređenja za njene pojedine delove, umesto samorazumevanja da su postojeća uređenja (inače smenljiva) prepreka transformaciji Jugoslavije u zadovoljavajuću državu.

U zahtevu za razaranjem Jugoslavije, vapaji za demokratijom i slobodom bili su najglasniji. Kako se došlo do identifikacije Jugoslavije sa neslobodom, odnosno etničke države sa slobodom i demokratijom? Umovima oslobođenim od stega ideologije (klasne, nacionalne, istorijsko-pravne... ove paralele uvek su bile nategnute i veštačke. To što će danas, posle svega, i ideologijama ograničeni umovi reći da su one banalnost, odnosno, što će konstatovati da je "svakome jasno" da etnička država ne podrazumeva nužno demokratiju i slobodu, ne umanjuje banalnost njihove polazne pretpostavke u zahtevu za razaranjem Jugoslavije, niti istinitost tvrdnje da je Jugoslavija za njih imala veće pretpostavke od zamišljenih etničkih država. Približavajući se suprotnom polu svojih prethodnih uverenja, razočarani umovi će, proglašavajući pomenutu paralelu za banalnost, uvek ostaviti odstupnicu pređašnjim uverenjima tvrdeći da je etnička država pretpostavka slobode, čime se vraćaju na mesto odakle su krenuli, nikada ga stvarno ne napuštajući, već samo pritisnuti razočaravajućom "tekovinom" svojih plemenitih ideja, racionalizovati stara uverenja. Ono što je oduvek bilo po sebi razumljivo, tek u zlom popločanom putu ostvarenja velikodržavlja, pomalja se kao nemilo "otkriće" njegovim zaljubljenicima. Sakato ostvareno etničko velikodržavlje nije donelo ni slobodu, ni demokratiju, nije se oslobodilo ni hegemonizma ni autoritarnosti. Jugoslavije nema, a sve ono zbog čega je deklarativno razarana, ostalo je, ovoga puta ogoljeno, bez pokrića u drugima i drugačijima, vekovnim mržnjama i neprijateljstvima... Da bi se "sprečio" genocid, genocid

je učinjen, da bi se doseglo do slobode, ona je svima oduzeta, da bi se ostvarila demokratija uvedene su diktature.

Gde je polazište pogrešne pretpostavke? Zašto je upravo obrnuto, odnosno, zašto je jugoslovenska ideja u sebi sadržavala više pretpostavki slobode građana nego što ih mogu imati, na balkanski način shvaćene, nacionalne države?

Tolerancija je imanentno svojstvo jugoslovenske ideje. Odsustvo težnje za dominacijom, za prevlašću (bilo etnosa, religija, jezika...), ideja ravnopravnosti i jednakosti, uvažavanje razlika i sličnosti... U tom smislu, jugoslovenska ideja je korak bliže demokratiji i zadovoljava, svojom kompleksnošću njen osnovni preduslov – svest o pripadnosti zajednici ravnopravnih bez obzira na razlike među njima.

Jugoslovenska ideja je korak bliže i kosmopolitizmu, bar onoliko koliko je etničko velikodržavlje bliže ksenofobiji i izolacionizmu. Prihvatanje zajednice različitih etnosa, religija, kultura i jezika, pretpostavka je razumevanja i pripadanja opšt ljudskoj zajednici, onoliko koliko ideja o biološkom i religijskom "srodstvu" kao jedinom reperu zajedništva odvajava i udaljava od ljudske zajednice drugačije određenih pripadnika. Opravdanje da je etničko određenje čoveka samo stepenica ka njegovoj pripadnosti ljudskoj zajednici ima smisla samo kada ono ne ide paralelno sa velikodržavljem. U suprotnom, ono gubi svaku snagu pred nužnim metodama ostvarenja velikodržavlja koje legitimnost stiže tek uništenjem "inorodaca", a svoja prava argumentuje tek postignutom "čistom" teritorijom.

Jugoslovenska ideja je rezultat izgrađene istorijske svesti a objašnjenja su joj bila u onoj meri racionalna, koliko su opravdanja velikodržavlja iracionalna. Za razliku od etničkog velikodržavlja koje svoja uporišta nalazi uglavnom u mitologizovanoj i željenoj, a ne istorijskoj prošlosti, budući da nikada ni istoriju ni državu ne vidi onakvim kakvi su bili, već kako je "trebalo" da je bilo, jugoslovenska ideja je nastala kao rezultat realnog i racionalnog sagledavanja prošlosti i sadašnjosti. Vekovima – državno, etnički, religijski – pocepanom i, što je važnije, izmešanom prostoru, radi opstanka i napretka trebalo je pronaći zajednički imenitelj kojim bi se uravnotežile razlike i uskladili interesi, odnosno, kojim bi se ugasile tenzije i izvori mogućih sukoba. Taj zajednički imenitelj bila je jugoslovenska ideja. Međuetničku toleranciju kao imanentno svojstvo jugoslovenske ideje potvrdila je egzistencija jugoslovenske države u kojoj se, uz sve negativne elemente sistema, nikada nije razvio jugoslovenski nacionalizam. Zalaganja za Jugoslaviju nisu imala nacionalistički sadržaj niti je jugoslovenstvo kao nacionalno određenje ikome nametano. Ono je podrazumevalo toleranciju, ne odbacujući i ne negirajući, već prevazilažeći etnički identitet, a naciju određivalo, ne etnosom, religijom ili jezikom, već slobodnim privatnim izborom individue. Jugoslovenstvo nikada nije bilo suprotstavljeno ni jednom pojedinačnom nacionalnom (etničkom) interesu, naprotiv, ono ih je podrazumevalo i prihvatilo kao

realno postojeće. Oспоравало je jedino pravo na etničku dominaciju. Zato nije slučajno da su oružani međuetnički sukobi namenski proizvođeni upravo onda kada se jugoslovenska država raspadala. Sasvim je druge prirode problem zloupotrebe jugoslovenskog imena u funkciji pojedinih nacionalizama. Ali oni su lako prepoznatljivi i ovde nije o tom "jugoslovenstvu" reč.

Jugoslovenstvu je pretpostavka individualizam onoliko koliko etničko velikodržavlje podrazumeva kolektivizam. Različitost etnički, religijski određenih pojedinaca omogućava individualne slobode i individualno pripadanje zajednici. Etničko velikodržavlje budući da sve svoje teritorijalne zahteve objašnjava etničko-religijskim argumentom, osporava pravo na individualne slobode, ne samo etnički-religijski drugačije određenih, već i pripadnika etnosa, oduzimajući im mogućnost izbora i eventualnog neslaganja sa jednom datom definicijom "nacionalnog interesa".

Etničko velikodržavlje na etnički izmešanim teritorijama je, po pravilu, hegemonističko a samim tim i nedemokratsko. Velikodržavlje obećava demokratiju u etničkoj državi, prava nacionalnim manjinama, odnosno, obećava mogućnost da osim nacije – hegemonu ili, svejedno, nacije domaćina, gazde, vlasnika države, sve ostale mogu biti samo manjina u tuđoj državi, čije uređenje, zakone, dakle sva prava i obaveze određuje hegemon, odnosno elita hegemonu. U takvoj državi ne može biti kompromisa. Ona podrazumeva jedan zvanični jezik, jednu kulturu, jednu religiju, jedno mišljenje, jednu vrednost i, naravno, jednu istinu. Tamo gde je samo jedna mogućnost, ona je obavezna, nepromenljiva, statična. Bez promene i uticaja nema ni progressa. A to je upravo bio ideal kojem se težilo. "Stare" države, "starih" naroda, "stare" kulture, "stare" tradicije... Sve što je "novo", sve što znači spoljni uticaj, sve što nije "autohtono", bezvredno je. Zato je trebalo i samu "starost" i "autohtonost" dokazivati. Od apsurdnih ideja do apsurdna u nauci, pokazalo se, samo je jedan korak.

Na ovoj osnovnoj razlici, principu tolerancije i nadetničkog jedinstva interesa, s jedne, i principu etničke isključivosti i dominacije, s druge strane, mogu se jedino tražiti pretpostavke za ostvarenje prividno osnovnog zahteva u razaranju Jugoslavije – ustanovljenje demokratskog i slobodnog društva. Polazeći od njih, može se lako zaključiti da su Jugoslavija i jugoslovenska ideja razbijene sa (pod)svesnom željom upravo da se ono onemogući. Insistiranjem na narodnom suverenitetu kao suverenitetu etnosa, na pravu nacija (etnosa) na samoopredeljenje, na isključivo etničkom principu (u državnoj, ekonomskoj, interesnoj, duhovnoj, kulturnoj... sferi), onemogućeno je na dugi rok uspostavljanje demokratije na ovim prostorima. Izdizanjem etničkog principa u neprikosnoveni stožer zajedništva, utemeljenjem ideje biološkog jedinstva i nerazlikovanja, "prirodne" zajednice, a time i "prirodne" podele na vođe i sledbenike, stvorena je, za nacionalne elite, idilična slika države nesuprotstavljanja. I kao u velikim patrijarhalnim porodicama u kojima se poslušnost čeljadi domaćinu podrazumeva, rađalo se uverenje o budućoj

večitoj zahvalnosti i bezpogovornoj trpeljivosti podanika. Slika etničke države u vizijama "očeva" nacija nije imala dodirnih tačaka ni sa demokratijom ni sa slobodom podanika. Sadržavala je samo neprikosnovenu slobodu elite da zamišlja, kroji, para i ponovo kroji Utopiju po meri svojih sposobnosti. Zato nije slučajno da je regresivni tok koji su dobila zbivanja u Jugoslaviji krajem 80-ih, za nosioca imala desničarsku nacionalističku ideologiju, njene teoretičare, političke izvršioce i nacionalistički mobilisane sledbenike. Iako raznorodni po sredinama i ideologijama iz kojih su potekli ("tradicionalne", "demokratske", "komunističke"...) svi jugoslovenski nacionalisti imali su istu ideju (razbijanje Jugoslavije), koristili ista sredstva (mobilizacija na etničkom principu) i ostvarivali isti cilj (što veća i čistija etnička država).

Najlakši način za njihovu realizaciju pronađen je u svesnom uspostavljanju znaka jednakosti između autoritarnog sistema i jugoslovenske države. U uslovima ekonomske i političke krize, mobilizacija na antikomunističkim osnovama bila je neuporedivo lakša od mobilizacije antijugoslovenstva. To što su se one od početka preplitale, a ratom otvoreno svele na drugi, antijugoslovenski aspekt, još uvek ne znači da su sledbenici u svakom trenutku bili do kraja svesni implikacija ideologija kojima su služili. Sistem može da se menja, transformiše iz temelja (koliko je samo puta Francuska u XIX veku bila monarhija, carstvo, republika...). Države se obično nepovratno raspadaju. U Jugoslaviji taj proces nije bio slučajan, nije bio rezultat spoljnog faktora niti unutrašnjih nepremostivih prepreka. Bio je rezultat slobodnog izbora nosilaca ideologija, tj. elita zadojenih idejom velike etničke države. Iz autoritarnog sistema, u godinama raspada komunizma, put teško da je mogao voditi u staljinizam. Proklamovana borba protiv umirućeg sistema korišćena je kao zavesa kojom je pokrivena borba protiv stvarnog protivnika – višenacionalne zajednice – protiv pristajanja na poziciju jednog među sličnima i ravnopravnima. Jugoslaviju kao "zlo", "tamnicu", "zabludu"... rodilo je osećanje inferiornih da je ravnopravnost – mediokritetstvo, tolerancija – odsustvo dostojanstva, različitost – opasnost, zajedništvo – ugrožavanje, a jugoslovenstvo – "odricanje od sebe".

Za šta su se krajem XX veka deklarativno borili jugoslovenski nacionalisti? Za slobodu, demokratiju, etničku državu, za svoju istoriju, jezik, ime, kulturu, etnički suverenitet, prisvajanje plodova svoga rada... Šta je od svega toga ideja jugoslovenstva onemogućavala? Ni istoriju, ni jezik, ni kulturu, ni "svoje pare", ni suverenitet u okviru zajedničke države. Onemogućavala je samo proboj nacionalnog imena, i to ne onako kako su voleli da interpretiraju srpski i hrvatski nacionalisti ("nisi smeo da kažeš da si Srbin/Hrvat"), što negiraju svi popisi stanovništva, nazivi republika, ustanova, jezika..., već onako kako je objasnio srpski književnik lamentirajući što je proboj srpske književnosti i umetnosti u Evropu vršen "na žalost pod firmom Jugoslavije a ne Srbije". Otpor pred nadnacionalnom zajedničkom (jugoslovenskom) odrednicom proisticao je iz inferiornog osećaja zapostavljenosti i ograničenja

užeg kolektiviteta a ne individue. Nije odsustvo slobode pojedinca u komunizmu bio izvorni potencijal za izgradnju antijugoslovenske svesti, već je odsustvo ekspanzije etnosa, a na izmešanom tlu to nužno znači i njegove dominacije, bilo izvorište nezadovoljstva usmerenog na Jugoslaviju. Samo u tom svetlu može se razumeti zašto su nove etničke države u svoje temelje ugradile svojevoljno sprovedeno višestrano genocidno nasleđe iz ovoga rata, korišćeno ne kao puko sredstvo već kao cilj velikodržavlja.

Svaka teorijska rasprava o odnosu jugoslovenstva i (srpskog/hrvatskog) velikodržavlja, argumenti za prvo ili objašnjenja za drugo, blede pred neposrednom stvarnošću proisteklom iz pokušaja njihove zamene. Jugoslovenstvo, koje pred raspaljenim nacionalizmima niko nije branio, nestalo je trajno u sukobu primarno proisteklom iz pokušaja ostvarenja srpskog velikodržavlja kome se, u uvek prisutnoj interakciji, otpočinjanjem rata u Bosni i Hercegovini, pridružilo hrvatsko, vođeni istim ideologijama, argumentima i razarajućim sredstvima. Da li se Jugoslavija mogla raspasti i mirno, odnosno da li je razdvajanje Srba i Hrvata, ako je Jugoslavija bila prepreka ostvarenju njihovog nacionalnog suvereniteta, moglo biti izvršeno bez rata, pitanje je bez praktičnog značaja. Nacionalizam kod najbrojnijih jugoslovenskih naroda nikada nije išao bez velikodržavnih koncepcija kao što nikada nije značio samo ideologiju i pokret okrenut sopstvenoj samosvesti. Imanentno svojstvo mu je uvek bila negacija bliskih naroda, a pod ostvarenjem nacionalnog suvereniteta podrazumevao je prvenstveno sopstvenu dominaciju. Raspad Jugoslavije bez rata mogao je biti izvršen samo bez nacionalizma. (Zašto bi se onda uopšte raspadala?) Otuda možemo sa sigurnošću tvrditi da je razlaz Srba i Hrvata vođenih nacionalističkim ideologijama mogao biti izvršen samo onako kako se i desio. Zato nije slučajno da su u njihovom sukobu najviše stradali Bosna i Muslimani.

Ako su stotine godina egzistencije nekakav reper za trajnost, onda je religijska izmešanost i multietničnost immanentno svojstvo Bosne i Hercegovine. Njena deoba bila je moguća samo uz nasilje, njen opstanak pod vlašću jednog ili drugog velikodržavlja samo uz dominaciju. Za razliku od Srba i Hrvata u Bosni, Muslimani nisu imali svoju "maticu", "rezervnu domovinu", "velikog brata"... Zato je muslimanski ekskluzivizam, kao i srpski i hrvatski, mogao da ospori slobodnu budućnost Bosne, ali nikada nije mogao da ospori Bosnu samu. Velekodržavlje je, naprotiv, u maksimalističkim programima obostrano Bosnu utapalo u svoj "etnički prostor", a tek minimalističkim programima pristajalo na njenu deobu. Ni u prvom ni u drugom programu nije bilo mesta za Muslimane.

Velikodržavlje utemeljeno u srpskom/hrvatskom nacionalizmu imalo je primarno politički karakter iako je, od vremena prvih nacionalnih preporoda do ogoljenog etničko-teritorijalnog ekspanzionizma, uvek prikrivano jezičko-verskim osobenostima. Zato i sukob i raspad Jugoslavije nije bio primarno ni verski, ni etnički, već političko-teritorijalni, a u zavisnosti od

političkih ciljeva pravdanih etničkim ili istorijskim "pravima", crtana su "ognjišta" ili "prostor" kojima je određivano dokle će se etnos širiti ili sabijati. Dva velikodržavlja su se i na etničkom i na teritorijalnom planu preplitala, zadirala jedno drugom u "etnički prostor", obostrano osporavala "trećeg". Po svom imanentnom svojstvu su se isključivala.

Izjednačavanjem nacionalizma s kraja XX veka s izvornim nacionalizmom XIX veka, pripisivanjem savremenom nacionalizmu svojstava nacionalnog preporoda, usmeren je neprirodni i regresivni proces, iz prostog razloga što je 150 godina u razvoju ovog prostora sa svim istorijskim, kulturnim i državno-pravnim promenama, stvorilo potpuno novo stanje koje se negiranjem i brisanjem nije moglo promeniti. Zato je fizičko nasilje i uništavanje ljudi, naroda i njihovih gradova bio jedini metod koji je u tom "menjanju" neželjenog istorijskog toka stvari mogao vratiti na nivo haosa, odsustva identiteta na kojem se onda iz početka moglo "graditi" željeno "čisto" nacionalno društvo.

Na rasparčanom balkanskom prostoru s početka XIX veka sa malim nejakim kneževinama i brojnim narodima pod turskom i austrougarskom vlašću, bilo je prirodno nastajanje nacionalnih preporoda i traženje granica nacija i jezika. Krajem XX veka zahtev za ponovnim rasparčavanjem istog prostora, traženjem granica nacija i jezika tamo gde one zbog etničke i religijske izmešanosti nikada nisu nađene, moglo je voditi samo novoj agresivnoj i nikada dovršenoj podeli. Današnja nedovršena slika ovog prostora biće u budućnosti, u svakoj kriznoj situaciji, izvorište novih sukoba. Ako je jugoslovenska zajednica proglašavana "veštačkom" zato što je objedinjavala narode koji u prošlosti nisu živeli zajedno, današnje stanje je to neuporedivo više. Ako su administrativne unutrašnje granice druge Jugoslavije bile "neistorijske i neetničke" (kao da igde postoje istorijske i etničke granice!?), današnje spoljne granice novostvorenih država to su još više. Ako su u Jugoslaviji jugoslovenski narodi bili "ugroženi" jedni od drugih, danas su, mada po ukusu velikodržavlja, nedovoljno međusobno istrebljeni. Ako su u Jugoslaviji većinski narodi ugrožavali manjinske (Srbi u Jugoslaviji, Hrvati u Hrvatskoj, Muslimani u Bosni i Hercegovini, Albanci na Kosovu...) i činili im život nemogućim, danas se proterani i "matični" pripadnici istog naroda suočavaju sa međusobnim nepoverenjem i nerazumevanjem i čine jedni drugima život teškim. Ako su nacionalni preporodi u XIX veku počinjali preko kulture, stvaranja kulturnih institucija, književnosti, jezika... onda pokret s kraja XX veka to nije. Vođen je mimo i nasuprot ostvarenim kulturnim tekovinama. Uveo je kaos u jeziku, veštački ga je odvajao, nametao preko noći čitavim narodima druga pisma i dijalekte. Negirao je i samu modernu ideju nacije kojoj su jezik i religija samo neki od mogućih osnova identiteta, ali koja je vremenom dobila i druge sadržaje – zajedničku istoriju, državu, ekonomski interes... Svodenjem nacije na etničko i religijsko "srodstvo" izvršeno je nasilje i na samom civilizacijskom hodu, poništen je prirodan i ustanovljen

prisilni proces identifikovanja pojedinca mimo njegove društvene i kulturne sredine. Nije jugoslovenska ideja odgovorna za kulturnu i jezičku bliskost različitih etnosa na istim prostorima niti za razlike (kulturne i jezičke) između pripadnika istog etnosa i religije, da bi se njenim razaranjem ta "anomalija" mogla ispraviti. To je rezultat prirodnog istorijskog toka mešanja naroda na ovim prostorima, koji u svojim seobama nisu nosili nikakvu svest da za svojim kolima vuku i pomeraju granice budućih ambicioznih država. Upravo zato što narodi nisu krda vođena ovnom predvodnikom već heterogen element razumnih bića, oni su primali i davali, međusobno se izgrađivali, uticali jedni na druge, a to što su čuvali svoju tradiciju i sećanja, svojstvo je ljudske prirode i prirodnog odnosa čoveka prema prošlosti. Zloupotreba narodnog sećanja otuda je, u osvit XXI veka, izvršena u funkciji velikodržavlja i vladavine nad narodima na isti način na koji je funkcionisala feudalna koncepcija nacije kao vladajuće klase – suverena. U novom slučaju suverenom je proglašen etnički narod čime mu je nametnuta odgovornost za sasvim predvidive posledice mogućeg poraza u ostvarenju primarnog zahteva – proširenja državne teritorije. U procesu koji u vreme tehnološke revolucije traži uporište jedino u dalekoj i maglovitoj "prošlosti" i u njoj proklamovanim vrednostima, u kojem se "narod" doživljava kao odana i pokorna, dakle sasvim upotrebljiva masa, koja se može menjati, pomerati, razmenjivati, držati u rezervatima, oblikovati, učiti i huškati, i cilj mora biti usklađen. Ako su izvorište ideje, sredstva, metode ostvarenja pronađena u iskrivljenom ogledalu daleke "prošlosti", cilj ne može biti ni moderan ni u skladu sa vremenom, ali ne može biti sasvim ni u skladu sa prošlošću na koju se poziva. Srednjevekovna ideja o velikoj državnoj teritoriji osavremenjena je elementima koje ona nikada nije imala. Srednjevekovlje nije poznavalo etničku državu i etničke granice, a snaga velike države merila se mnoštvom naroda i jezika u njoj. Prisutni spoj sasvim ovovremenog ksenofobičnog nacionalizma i velike teritorije (nužno očišćene od inorodaca) mešavina je najregresivnijih savremenih ideja nastalih u sukobu sa idejama slobode i demokratije.

Može se postaviti pitanje zašto "velikodržavlje" ovde ima negativnu konotaciju kada je i najveća "sanjana" država Srba ili Hrvata, u odnosu na evropske, mala država? Odgovor ne treba tražiti u njihovoj stvarnoj potencijalnoj veličini i snazi (otuda su sasvim neznalačke opaske tipa "kako može velika Nemačka a ne može velika Srbija?"), već u jedino mogućim metodama njihovog ostvarenja. Nacionalni pokreti južnoslovenskih naroda nikada nisu jasno definisali granice prema srodnim narodima i otuda tako često teritorijalno preplitanje jugoslovenske i velikodržavnih ideja. Granice jezika ili slovenstva bile su poznate, ali unutar srodnih naroda nisu i, kad god se na uspostavljanju tih granica insistiralo, dolazilo je do sporova o rasprostriranju južnoslovenskih nacija, o nacionalnom prostoru i identitetu. "Nacija" kod bivših Jugoslovena nije jezik, jer se često bolje razumeju sa pripadnicima drugih etnosa nego svog, nije ni religija jer uglavnom nisu religiozni, nije ni

istorija, jer su od istorije koju pamte imali više zajedničkog sa drugim nacijama nego sa delovima svoje, nije ni država jer nikada nisu bili sigurni gde je početak i kraj njihove države. Za njen početak još se i mogu dogovoriti (glavni grad i stotinak km okolo), ali za kraj uglavnom ne mogu, budući da im prethodnici nikada nisu ostavljali u amanet onoliko veliku zemlju koliko veruju da im po zaslugi pripada. Nije ni zajednički ekonomski interes jer su i u ratu za etničku državu imali neprekinuti zajednički interes (trgovina oružjem...) sa svojim "vekovnim neprijateljima". Naciju kod bivših Jugoslovena određuje samo nacionalno ime. Primiće se i Muslimani i Dubrovčani, iako su druge religije, za Srbe samo neka kažu da su Srbi, i Srbi u Srbiji mogu biti "najplemenitiji deo hrvatskog naroda" samo neka priznaju da su Hrvati, i Muslimani mogu biti sam "cvijet hrvatskog naroda" samo neka odluče. Šta tek reći za Crnogorce koji bi morali i sami znati da su "najbolji deo srpstva" ili Makedonci koji su oduvek južnosrbijanci, ili Slovence koji su, normalno, samo alpski Hrvati.

Upravo ova fleksibilnost u shvatanju nacije i njenog prostora potvrđuje upotrebljivost etničkog opravdanja velikodržavlja. Na prostorima koji nikada ozbiljno nisu računati u "etnički prostor", naročito posle pokretljivosti i opuštenosti u izboru mesta stanovanja u zajedničkoj državi, ostajalo je po pravilu onoliko pripadnika etnosa koliko je "drugih" obuhvatano zamišljenim državama. Asimilacija ili preseljenje i jednih i drugih otuda se smatralo nužnom i nikad previsokom cenom za ostvarenje "nedosanjanih sanja".

Čak i ako se prihvati da je mržnja između jugoslovenskih nacija bila neprolazna, razlika nepremostiva a želja za svojom državom neprekidna, samo ova "nužna žrtva" (a u pitanju su milioni ljudi) potvrđuje prednost jugoslovenske ideje i države. One nikakve ljudske žrtve nisu podrazumevale.

Pitanje, da li je "put" vodio u etničku državu, a "stranputica" u Jugoslaviju, danas imaju pravo da postavljaju samo istoričari. Iz prostog razloga što ta dilema više nema, niti će ikada više imati, praktični značaj. Jugoslovenska ideja i država su prošlost i nikakve naknadne pameti ili čak iskrene želje neće moći da ih stvore iz pepela. Velika i pametna ideja – jugoslovenska – dva puta je pobedila nacionalističku zaslepljenost unutra i otpore spolja. Prvi put kada je samo unutrašnji faktor učinio sve da je uništi, nema nikakvog razloga da se veruje da će se treća prilika ikada pojaviti. Uostalom, razgradnja je uvek lakša od gradnje, destrukcija od konstrukcije, razbijanje od spajanja. Inventivnosti nije bilo kraja u osporavanju Jugoslavije. Danas, kada treba graditi novo društvo, svi su uglavnom nemi.

Jugoslavija je krajem XX veka postala ista, pa i gora "tamnica" od Turske i Austro-ugarske u XIX veku, argumenti za njeno razaranje, kao i korišćene metode, nisu se razlikovali, vapaj za slobodom od "ropstva" takođe. Sve je prividno bilo isto – i dokazi da je preživela i žestina kojom je ubijana. Samo je jedna zanemarljiva činjenica drugačija. Retki su za Turskom i

Austro-ugarskom na ovim prostorima žalili. Većina je osetila dah slobode. Danas je obrnuto.

Jugoslovenstvo danas, prividno omraženo i odbačeno od svih, ima ulogu loše savesti nacionalista. Otuda žal za Jugoslavijom, i onaj stidljivo otvoreni i onaj koji se nikada ne bi priznao, i kod onih koji emotivno i kod onih koji "praktično" žale (tržište, sirovine...), nije rezultat poraza i tegoba "prelaznog perioda",. tranzicije, rađanja novih država..., već (pod)svesti o civilizacijskom porazu jugoslovenskih naroda. Rasparčani prostor sa mnoštvom zatvorenih granica, carina, ograničavajućih zakona, vojski i policija, sa međusobnim animozitetima, mržnjom, nepoverenjem i osporavanjima, sa neočekivanim saznanjima o razlikama i nesimpatijama u okviru sopstvenog etnosa, sa neslobodama pod "svojim" etničkim vlastima, a sa druge strane, sa potpunom nezainteresovanošću spoljnog sveta da se bilo kome daju ustupci ili pomoć, potvrđuje staru istinu. Lošim đacima ni istorija ne može da pomogne. Oni će gradivo uvek iznova ponavljati bez nade da ga ikada savladaju. Sve što su im ostavile pametnije prethodne generacije uništavaće verujući da oni to mogu bolje. Tako je bilo i ovog puta. Vratili su se na početak, ali sada bez alternative.

Razlika između vizionara Jugoslavije i vizionara njenog rušenja, između konstruktivnih i destruktivnih intelektualaca i političara proističe iz temelja njihovih vizija. Prvi su bili praktičari koji za opšte dobro izvlače maksimum iz mogućnosti koje imaju. Drugi su pseudoromantičari, salonski "vizionari" koji, pošto ne razumeju vreme u kojem žive (ali veruju da razumeju ono u kojem nisu živeli), jedini put vide u razaranju svega postojećeg da bi oslobodili prostor, stvorili čistu ledinu za nove temelje koje će sami postavljati. Za ostvarenje njihovih "vizija" nikakva žrtva nije prevelika, jer će se "jednom i trajno", znači do kraja sveta (njihovih života), ostvariti istorijski (njihovi) snovi. Država je za njih "kuća" ili još prostije "brak", izolovan segment zajednice, u kojem se živi dok je prijatno, a kada postane tesno, ruši se ili razvodi, preseljava ("humano") ili deli ("pravedno"). "Kuća" se ne popravlja jer u "vizijama" uvek gori potpalom drugih, "brak" se ne razvodi sporazumno, jer je u njemu onaj drugi uvek siledžija, tajni prenosilac smrtonosnih virusa... Svejedno je što će deca iz nepovratno porušenih "kuća" čitavog života u svojim snovima tražiti u njima utočište i što će "brakorazvodnim parnicama" trajno biti oštećeni potomci. Prazna ledina je jedini prostor na kome "vizionari" misle da umeju da grade, ali i to samo dok je prostor pun. Kada dobiju toliko priželjkivanu ledinu, više ne znaju šta bi sa njom. Zemljište im se učini nepogodnim, potomci nezahvalnim, susedi opasnim a ni vremenski uslovi nikada nisu pogodni za gradnju. Kada se u osvit XXI veka građani prekriju etnosom, a sloboda etničkom državom, kada se država proglasi nemogućom samo zato što je etnički "nečista", onda budućnost ne može da nosi ništa drugo do produžetak paranoje. Kada se isključivi i ostrašćeni nacionalizam koristi kao sredstvo za ostvarenje velikodržavne ideje, onda njegova razorna

moć po obavljenom destruktivnom poslu, ne može sama od sebe da prestane. Ona nastavlja svoj stihijni put i, na kraju, preplavi samu novu državu, onemogućavajući unutar nje uspostavljanje bilo kakvog drugog sistema do isključivog i ostrašćenog. Njegova razorna moć dalje razara samu državu, ako ne više teritorijalno, sasvim sigurno humano, usmerava se, ne više na inorodne trajno potisnute i zastrašene, već na sam "suveren" narod kome od obećane uloge "domaćina" u etničkoj državi ostaje samo funkcija "čeljadi".

Dosadašnji tok procesa raspada Jugoslavije nije mogao zadovoljiti aspiracije velikodržavlja. Ni jedan od ambicioznih ciljeva nije ostvaren. Granice novih država su otprilike tamo gde su, i pre rata za "pravedne" granice, bile. Ništa se nije pomerilo – osim miliona ljudi. Njeno veličanstvo – velika etnička država – dobila je potvrdu da je, iako samo utopija i samo "vizija" sužene svesti ideologa, moćnija i važnija od miliona podanika. Velikodržavne ideje su doživele politički poraz ali su dobile novu mobilizatorsku hranu za buduća "buđenja" nacija. Milioni raseljenih, svesno žrtvovanih za megalomanske velikodržavne ciljeve, u svakoj budućoj povoljnoj situaciji biće "argument" uvek novih "etničkih", "istorijskih", "prirodnih" prava.

"Jugosloveni" su uvek voleli da veruju da su nešto specifično. Mnogo nacija, religija, geopolitički položaj, razmeđe civilizacija, brana/prolaz prema istoku/zapadu, sudari kultura... Dok su učeni da vole Jugoslaviju, ona im je bila to "čudo neviđeno", kada im je rečeno da treba da je mrze, nacija im je postala najlepša, najstarija, nebeska... Kao što im je Jugoslavija bila više od države, tako im je nacija postala više od njih samih. Analogije nisu dobar metod u predviđanjima, ali dozvolimo sebi jednu racionalnu. Ako se osvrnemo na prošlost južnoslovenskih naroda i uočimo sa koliko su trpeljivosti generacijama podnosili sve isključivosti i teror tuđih političkih elita, možemo sebi da postavimo pitanje: koliko će generacija proživeti u državama koje su upravo stvorene plaćajući danak idejama "svojih" etničkih ideologa i vlastodržaca, njihovih ostrašćenosti, neukosti i privatnih (megalomanija)?